

10 Maatschappelijk werk voor geestelijk gehandicapten en sociaal pedagogische diensten

Het maatschappelijk werk voor geestelijk gehandicapten en het werk voor de sociaal pedagogische diensten heeft zich ontwikkeld uit de *nazorg van het buitengewoon onderwijs*.¹

Het ontstaan van de nazorg

Omstreeks 1920 waren er een 30 scholen voor debielen en imbecielen met bijna 3000 leerlingen, voornamelijk in de grotere centra van het Westen en het Zuiden van Nederland.

Voor het personeel van die scholen was het al gauw duidelijk dat het vraagstuk van de zwakzinnigenzorg niet was opgelost met het stichten van scholen. De oud-leerlingen bleven met veel problemen zitten. Zij konden niet altijd geschikt werk vinden en er kwamen moeilijkheden met de bazen. Met hun vrije tijd wisten zij vaak geen raad en als de politie klachten had, kwam hij bij de vroegere meester terecht, die de vraagbaak bleef voor zijn oud-pupillen en hen met raad en daad terzijde stond.

Er kwam zo veel werk bij voor een schoolhoofd en de Vereniging voor Spraakgebrekkige en Achterlijke kinderen in Amsterdam vond dat het tijd werd om de zaken breder aan te pakken. Zij stelde een commissie in, die in 1917 met een 'After Care Rapport' kwam, van de hand van prof. dr. K. Herman Bouman, dr. J. Gewin en dr. D. Herderschee. De schrijvers vertaalden 'After Care' met 'Maatschappelijke Zorg' en waren van mening dat iemand uit de school moest worden vrijgemaakt om deze maatschappelijke zorg ter hand te nemen. Deze zou aan de volgende eisen moeten voldoen: 'beschikken over de kennis van het achterlijke kind, kennis van de arbeidsmarkt, vertrouwdheid met arbeidstoestanden, ervaring van de werking van verschillende maatschappelijk-pedagogische instellingen en in staat zijn om voeling te houden met het gezin van de leerling, met zijn werkgevers, om contacten te onderhouden met den rechter, den dokter en nog zoveel andere dingen'.

Met pleitte voor het instellen van *avondonderwijs* voor oud-leerlingen en vond

het nodig dat de 'ambtenaar voor de maatschappelijke zorg' werd bijgestaan door een commissie van advies en dat hem medewerking werd verleend door het personeel der school en de schoolarts.

Het rapport is verder bekend geworden door bondig geformuleerde stellingen, die jarenlang de ideeën omtrent 'nazorg' hebben beheerst. Zij zijn de moeite waard om hier nog eens geciteerd te worden:

Stelling 1: Eens zwakzinnig, altijd zwakzinnig!

Als regel zal de zwakzinnige zijn/haar geheele leven eenige morele (wellicht ook financiële) steun behoeven, om zich in de maatschappij te kunnen handhaven. Als uitzondering zal de zwakzinnige zich werkelijk geheel zelfstandig en onafhankelijk in de maatschappij kunnen staande houden.

Stelling 2: Onderwijs is voor den zwakzinnige belangrijk, opvoeding belangrijker, 'Maatschappelijke Zorg' het belangrijkste.

Slechts door de 'Maatschappelijke Zorg' kan het kapitaal door onderwijs en opvoeding verzameld, rentegevend worden gemaakt.

Stelling 3: Het belang van den zwakzinnige wordt het best gediend, indien onderwijs, opvoeding en 'Maatschappelijke Zorg' zijn geconcentreerd in eene, den zwakzinnige sympathieke, competente hand.

Stelling 7: De 'Maatschappelijke Zorg' behoort een aparte tak van dienst te worden. Aan het hoofd van deze allerbelangrijkste tak van dienst zal staan een 'ambtenaar voor de Maatschappelijke Zorg'.

De taak van dezen ambtenaar is tweeledig:

Stelling 8: Hij zal door zijn voorzorgsmaatregelen de maatschappij trachten te beveiligen tegen a- en anti-sociale daden van den zwakzinnige. Maar tevens zal hij den zwakzinnige trachten te beveiligen tegen de gevaren die hem van de kant der maatschappij bedreigen.

Stelling 9: Het werk van den ambtenaar voor de 'Maatschappelijke Zorg' is een voortzetting en bevestiging van de school voor buitengewoon onderwijs. Het doel van de school en den ambtenaar is het sociaal weerbaar maken van den zwakzinnige. Beide zullen trachten den zwakzinnige te brengen tot een werkzaam, productief leven, als het *kan* in de maatschappij, als het *moet* in de inrichting.

En dan nog *stelling 10:* De ambtenaar van de 'Maatschappelijke Zorg' moet iemand zijn die zijn sporen heeft verdiend op het gebied van de zorg voor het abnormale kind.

Zijn bezoldiging moet gelijk staan met die van de directeurs der scholen.'

Uit dit rapport blijkt dat de 'Maatschappelijke Zorg' in nauwe samenhang werd gezien met de school.

De 'ambtenaar' moet dan ook liefst een oud-onderwijzer of hoofd zijn.

Het rapport is heel modern door nadrukkelijk te wijzen op het belang van sociale zorg na de schoolperiode, maar anderzijds erg 'tijdgebonden' door de

vrees voor verpaupering van 'debielen', zoals Amerikaanse onderzoekers als Goddard die meenden te moeten constateren.

Zwakzinnigheid werd tevens gezien als ongeneeslijk als gevolg van de abnormale hersenfunctie, en door erfelijkheid bepaald. Als doel van de 'Maatschappelijke Zorg' werd enerzijds het sociaal weerbaar maken van de zwakzinnige genoemd en anderzijds de dubbele beveiliging van pupil en maatschappij.

Vooroorlogse nazorg

Het rapport leidde tot de aanstelling van de heer *Pier de Boer* als 'ambtenaar voor de nazorg' te Amsterdam in 1921. Dit voorbeeld werd in de vooroorlogse tijd gevolgd door het benoemen van nog enkele tientallen 'nazorg-ambtenaren', van wie enkele in volledige dienst kwamen, terwijl een aantal als hoofd ener school voor BLO met een nazorgopdracht werd belast.

Deze nazorg hield zich vooral bezig met de volgende taken:

- a. Het oprichten en beheren van *werkinrichtingen*, de voorlopers van de huidige sociale werkplaatsen
- b. De *avondverzorging*; dit is het instellen van avondonderwijs voor oud-leerlingen, waar tevens ontspanning, handenarbeid, gymnastiek en muziek een plaats kregen.
- c. *Maatschappelijke hulp*, vooral gericht op beroepskeuze-advies, hulp bij arbeidsbemiddeling, het oplossen van loonvraagstukken en arbeidsconflicten, het pleiten voor hen die met justitie en politie in aanraking gekomen waren, het uitoefenen van gezinsvoogdij en toezicht, het plaatsen in pleeggezinnen en inrichtingen.

Een belangrijk probleem vormde spoedig het grote aantal onmaatschappelijke en zwak sociale gezinnen, speciaal in de grote steden, waaruit vooral veel leerlingen van debielenscholen kwamen. Typerend voor de erbarmelijke toestand waarin veel gezinnen van BLO-leerlingen in een stad als Den Haag in de jaren van crisis en oorlog verkeerden, is het rapport van dr. A. van Voorthuysen, oud-inspecteur van het BLO 'over een onderzoek naar het milieu der leerlingen van de Haagsche scholen voor het buitengewoon onderwijs' (1941). Zijn conclusies waren o.a. dat de leerlingen der scholen voor zwakzinnigen voor een groot deel uit de onderste lagen der maatschappij kwamen. In de gezinnen der BLO-leerlingen werden veelvuldiger dan in gezinnen met uitsluitend normale kinderen allerlei afwijkingen en misstanden aangetroffen die op de opvoeding een nadelige invloed uitoefenden.

- d. Het *samenwerken* met andere instellingen als de AVO (toen Vereniging Arbeid voor Onvolwaardigen geheten, later Actio Vincit Omnia, zodat de roepletters bleven. Deze vereniging richt zich vooral op lichamelijk en zin-

tuiglijk gehandicapten), de reclassering, de kinderbescherming, het maatschappelijk hulpbetoon e.a.

De instelling van de 'nazorgambtenaren' was geheel op *zorg* ingesteld en zij waren nogal controlerend en bevoogdend bezig, wat zij ook konden doen door het grote gezag dat zij hadden bij ouders en oud-leerlingen. Zij werkten hard en waren echte sjouwers, die veelvuldig op pad gingen. De leus van Pier de Boer 'mijn instrumenten zijn mijn schoenen' typeert deze werkwijze.

Sociaal pedagogen

De term 'nazorgambtenaar' werd lang gebruikt, en men was meestal ook inderdaad ambtenaar in dienst van een gemeente. Na 1935 sprak men steeds vaker van 'sociaal pedagoog' om daarmee uit te drukken dat een pedagoog (onderwijsman) met dezelfde uitgangspunten ook buiten de school kon werken. De term sociaal pedagoog heeft het bijna tot de dag van vandaag uitgehouden, en betekent dan niets meer of minder dan maatschappelijk werker voor geestelijk gehandicapten. Een instelling waar 'sociaal pedagogen' werkten heette vanzelfsprekend sociaal pedagogische dienst, thans nog als verzamelsnaam in gebruik.

Na de oorlog hebben de 'sociaal pedagogen' *G.H. van Dijk* (Den Haag) en *E.P. Schuyt* (Haarlem) plannen ontworpen om te komen tot een landelijke opzet van de sociaal pedagogische zorg. Deze zorg bestond volgens Van Dijk² uit drie schakels: de *voorzorg*, dat is de zorg voor de schoolperiode, de *zorg* tijdens de schoolperiode en de *nazorg* ofwel de maatschappelijke hulp na de schoolperiode, die samen één keten vormden. In dit systeem stond duidelijk de school centraal en dus ook de (sociaal) pedagoog als de uitvoerende werker.

Beide werkers waren ook voorstanders van een door de overheid opgezette en gefinancierde zorg. Men pleitte voor een netwerk van bureaus, bemand met sociaal pedagogen, geassisteerd door psychologen en psychiaters.

Het programma van deze 'sociaal pedagogen' was eigenlijk een uitgewerkt 'After Care' rapport. De ouders werden niet erg capabel geacht voor de opvoeding, en de sociaal pedagogen waren er voor om hen te adviseren, te overtuigen, te beïnvloeden en te leiden.

Zwakzinnigen moesten wel veelvuldig gecontroleerd, en op zijn minst geadviseerd worden. Uit het rapport van Van Dijk spreekt een sterk dirigistische geest, die gelukkig weinig ingang gevonden heeft.

Maatschappelijk werk in de jaren vijftig

Want inmiddels kwam naast de oud-onderwijzers een geheel andere categorie werkers naar voren met een geheel andere opleiding en mentaliteit: de maatschappelijk werkers.

Deze werden het eerst in dienst genomen door de instellingen opgericht door de R.K. Vereniging van de H. Jozef van Cupertino, de Katholieke landelijke Vereniging van Sociaal Pedagogische Zorg, opgericht in 1947. De beide andere landelijke verenigingen, de Nederlandse Vereniging Nazorg Buitengewoon Onderwijs van 1932, later Ned. Ver. voor Sociaal Pedagogische Zorg geheten en het Protestants Christelijke Nazorg Verbond opgericht in 1951 (later Prot. Chr. Ver. ter bevordering van Sociaal en Pedagogische Zorg) bleven voorlopig op het standpunt staan dat 'sociaal pedagogen' uit het buitengewoon onderwijs afkomstig moesten zijn.

In de jaren na de oorlog (1945-± 1965) werden overal in het land sociaal pedagogische diensten opgericht, vaak rondom scholen en dan plaatselijk of regionaal. Alleen in Friesland werden de zaken direct in provinciaal verband aangepakt (1948/49) en later werden ook in Drenthe en Groningen provinciaal werkende instellingen gesticht.

Al de nieuwe instellingen werden particuliere organisaties, meestal stichtingen, en geen overheidsinstellingen.

De vraag of de nieuwe werkers een onderwijs- of een maatschappelijk werkopleiding zouden moeten hebben, werd beslist ten gunste van de maatschappelijk werkers.

De eerste subsidieregeling Maatschappelijk Werk voor Zwakzinnigen van 1957, van en uitgevoerd door het Ministerie van CRM, hield weliswaar tot 1969 nog de mogelijkheid open dat onderwijzers een functie bij een sociaal pedagogische dienst zouden krijgen, maar hiervan zou voortaan nog maar zelden gebruik gemaakt worden. De meeste particuliere instellingen, behalve de provinciale, waren op grond van levensbeschouwing opgezet; zij waren Rooms-Katholiek, Protestants Christelijk of 'Algemeen' van signatuur.

De overgang van nazorg naar maatschappelijk werk verliep nogal langzaam en niet zonder problemen.

De beschouwingen van het 'After Care Rapport' en van Van Dijk beheersten in feite jarenlang het denken van de nieuwe 'sociaal pedagogen', die zich voorlopig ook zo bleven noemen. Men vond kennelijk deze naamgeving 'statusverhogend' en velen waren ook van mening dat de pedagogische aspecten van dit werk ook aanleiding gaven tot de titulatuur van de werkers.

De school voor debielen en die voor imbecielen bleef voorlopig ook het belangrijkste centrum van waaruit gewerkt werd. Veel andere voorzieningen,

behalve de sociale werkplaatsen en de inrichtingen waren er, tot de jaren zestig, ook niet.

De grootste groep cliënten waren leerlingen en oud-leerlingen der scholen, in de leeftijd van ongeveer 15 tot 25 jaar.

Het werk ten behoeve van de leerlingen en oud-leerlingen van deze scholen had enkele duidelijke facetten, zoals:

- a. hulp bij het zoeken van geschikt werk;
- b. hulp bij het oplossen van arbeidsconflicten, moeilijkheden bij het werk e.a.;
- c. het zoeken van pleeg- en kostgezinnen voor die oudere jongens en meisjes die niet meer thuis konden zijn;
- d. het plaatsen in sociale werkplaatsen van oud-leerlingen van imbecielen-scholen en van sommige 'debielen';
- e. het fungeren als gezinsvoogd, wanneer de kinderrechter daartoe aanleiding vond bij gezinnen waar leerlingen of oud-leerlingen 'met morele ondergang' bedreigd werden;
- f. het tijdelijk of definitief uit huis plaatsen van dergelijke pupillen, bijv. in een der kampen en internaten van de Bijzondere Jeugdzorg of in een inrichting voor 'debielen' of andere zwakzinnigen;
- g. medewerking verlenen bij de avondzorg voor oud-leerlingen van debienscholen;
- h. contacten met justitie en politie, wanneer een pupil de wet had overtreden.

Subsidieregeling

De *subsidieregeling Maatschappelijk Werk voor Zwakzinnigen* van 1957, gewijzigd in 1971, kende vier categorieën maatschappelijk werkers: die van de categorie A (aanvangsrang) en van de categorie B voor de maatschappelijk werkers met het getuigschrift van de Voortgezette Scholing in Dienstverband voor Maatschappelijk Werkers van Geestelijk Gehandicapten (VSID-MWGG). Voor de meeste maatschappelijk werkers is dit tevens de eindrang. De categorie C is voor leidinggevend en praktijkbegeleiders en de categorie D voor hoofden van dienst.

Het subsidiepercentage was aanvankelijk 40 (de rest moest door gemeenten en provincie worden betaald, wat veel problemen gaf), en kwam in 1971 op 90 en in 1975 op 100. Voor de apparaatskosten, dit zijn de kosten van administratieve hulp, de reis- en verblijfskosten, huren en verdere bijkomende kosten, werd per werker een afkoopsom ingevoerd van 55 procent van het maximum bruto salaris van een maatschappelijk werker van de categorie B.

De subsidieregeling gaf ook aanwijzingen omtrent de uitvoering van het werk.

Dit werk werd vooral gekarakteriseerd als 'het helpen van de zwakzinnige mens om de moeilijkheden die hij ondervindt bij zijn aanpassing aan het maatschappelijk leven te boven te komen'.

De zwakzinnige mens werd gezien als iemand die door een defect de volle beschikking over zijn geestesvermogens mist, en dientengevolge een min of meer sterk afwijkende persoonlijkheid heeft.

Als hoofdtaak van het maatschappelijk werk voor zwakzinnigen werd gezien 'de bevordering van de integratie in de maatschappij'. Dit was een ruimere formulering dan de vroeger gebruikte, waar werd gesproken over 'bevordering van de maatschappelijke bruikbaarheid' of iets dergelijks.

Overigens werden in de toelichting op deze subsidieregeling nog dikwijls termen gebruikt die aan oudere inzichten herinnerden zoals: systematische en methodische beïnvloeding van de zwakzinnigen en hun leefmilieu, adviseren en bemiddelen bij aanpassingsmoeilijkheden, bevordering van het aanvullende onderwijs en adviseren aan allerlei instanties.

Samenwerking met de sociaal psychiatrische diensten en het algemeen maatschappelijk werk werd aanbevolen.

In 1975 werd een commissie ingesteld met de opdracht een nieuw ontwerp subsidieregeling te maken. De commissie bood in 1977 een voorstel aan de minister aan. Wij zullen de hier gedane voorstellen, die overigens niet zijn uitgevoerd, naderhand op de voet volgen.³

Taak en werkwijze

De subsidieregeling bevorderde in sterke mate de groei van het maatschappelijk werk, al was de hoeveelheid werk steeds groter dan de beschikbare functionarissen. Veel onzekerheid bestond er over de te volgen werkwijze, een goede taakafbakening en de beste organisatievorm. Daarom werd door de stichting Federatie Sociaal Pedagogische Zorg voor Zwakzinnigen een commissie ingesteld die in 1970 met een rapport *Taak en Werkwijze* van sociaal pedagogische diensten kwam. Dit rapport heeft veel bijgedragen aan een betere opzet en een meer verantwoorde manier van werken van deze diensten.

De ontwikkeling in de laatste twintig jaar

Na de invoering van de subsidieregeling hebben de sociaal pedagogische diensten een grote ontwikkeling doorgemaakt, die wij in enkele punten zullen proberen te schetsen.

a. De instellingen zijn *sterk gegroeid*. Zij hebben meer taken gekregen en meer medewerkers, al groeiden de taken altijd sneller dan het aantal medewerkers. Bij de meeste diensten was dan ook permanent sprake van een zekere onderbezetting.

Aanvankelijk was de personeelsbezetting per instelling klein. Een-mansdiensten kwamen veelvuldig voor, vooral in het Zuiden, waar veel vrij kleine regionale stichtingen werden opgericht, meestal rondom scholen. In het Noorden en ook in Zeeland functioneerden daarentegen vanaf de oprichting provinciale instellingen.

Enkele cijfers ter illustratie van de groei:

jaar	aantal instellingen	totaal aantal werkers	gemiddeld aantal werkers per instelling
1964	57	135	2,3
1967	60	161	2,5
1970	61	228	3,7
1974	58	319	ruim 5
1978	59	446	7,5
1982	56	569	ruim 10

Het aantal werkers per instelling loopt sterk uiteen. Noord-Brabant en Zuid-Holland kennen nogal wat kleine diensten. Bij een sociaal pedagogische dienst werken naast de directeur (het hoofd van dienst) praktijkbegeleiders (alleen bij enkele grotere diensten), maatschappelijk werkers, medewerkers aan projecten van gezinsbegeleiding en coördinatoren van de centrale wachtlijst. De laatsten zijn in bovenstaand aantal inbegrepen. Tenslotte is ook een twintigtal werkers ten behoeve van het Gespecialiseerd Jeugd- en Volwassenenwerk bij een sociaal pedagogische instelling in dienst, maar die zijn hier niet meegeteld, evenmin als administratieve krachten.

b. In deze sector heeft *schaalvergroting* in de zin van federatie of samenwerking en fusering van instellingen nog slechts op geringe schaal plaats gevonden. Eigenlijk alleen in de laatste jaren en voornamelijk in Utrecht, Overijssel en Noord-Holland, al zijn er wel op grotere schaal samenwerkingsverbanden tot stand gekomen. Het aantal instellingen is door de jaren heen niet veel veranderd en is in sommige provincies nog groot. Noord-Brabant en Zuid-Holland kennen nog dertien diensten. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag en Haarlem maken de sociaal pedagogische diensten deel uit van de gemeentelijke geneeskundige en gezondheidsdiensten, hoewel in de beide laatste plaatsen ook particuliere stichtingen functioneren.

Overzicht van sociaal pedagogische diensten per provincie met de plaatsen waar een bureau is gevestigd, per 1 juni 1982:

<i>Provincie</i>	<i>Aantal instellingen</i>	<i>Bureau te:</i>
Friesland	1	Leeuwarden, Drachten, Heerenveen, Sneek, Dokkum
Groningen	1	Groningen
Drenthe	1	Assen, Emmen, Hoogeveen
Overijssel	3	Hengelo, Zwolle, Emmeloord, Raalte, Ommen, Deventer
Gelderland	6	Apeldoorn, Arnhem, Doetinchem, Nijmegen, Zutphen, Zaltbommel, Lelystad
Utrecht	2	Utrecht, Amersfoort
Noord-Holland	8	Amsterdam, Alkmaar, Haarlem, Hilversum, Kudelstaart, Uitgeest, Zaandam
Zuid-Holland	14	Delft, Dordrecht, Gouda, Gorkum, Den Haag, Leiden, Rijswijk, Rotterdam, Oud Beijerland, Naaldwijk, Vlaardingen, Zoetermeer
Zeeland	1	Middelburg, Hulst
Noord-Brabant	13	Bergen op Zoom, Boxtel, Boxmeer, Breda, Eindhoven, Den Bosch, Roosendaal, Waalwijk, Oss, Helmond, Tilburg, Valkenswaard, Veghel, Wijk en Aalburg
Limburg	6	Heerlen, Sittard, Roermond, Maastricht, Venlo
Totaal aantal instellingen:	56	

c. *Levensbeschouwing.* De oudste sociaal pedagogische diensten waren voor het grootste deel vanuit openbare scholen opgezet en werden dus gemeentelijke diensten. Die van Amsterdam, Den Haag en Rotterdam en Haarlem zijn daarvan overgebleven.

Na 1950 werden verreweg de meeste stichtingen opgezet rondom scholen naar het model van het onderwijs. Er kwamen derhalve Rooms Katholieke, Protestantse Christelijke en 'algemene' stichtingen.

Alleen in het Noorden werden meteen *samenwerkingsorganen* opgericht, waarin alle richtingen meewerkten en waar voor die samenwerking nauwgezette spelregels werden opgesteld.

Nu zijn er bij 'levensbeschouwelijke' stichtingen twee belangrijke zaken:

1. de grondslag, vermeld in de statuten. Bestuursleden en medewerkers moeten het met die grondslag eens zijn;
2. de cliënten, voor wie men werkt. Het werken vanuit 'levensbeschouwe-

lijke' organisaties brengt in Nederland onvermijdelijk met zich mee dat de cliënten verdeeld moeten worden. In principe hebben zij vrije keuze, maar de (oud-)leerlingen van een openbare school werden geacht cliënt te worden van een 'algemene' dienst, en die van een RK-school kwamen terecht bij de RK-instelling.

Naarmate meer voorzieningen niet op RK- of PC-basis werden opgericht, werd de cliëntenverdeling moeilijker. De ouders spraken zelf zelden een voorkeur uit voor een bepaalde werker of instelling. In de praktijk van het werk was de grondslag bovendien vaak nauwelijks een factor die verschil in werkwijze opleverde. Het 'social casework' ging er immers vanuit dat de levensbeschouwing en godsdienst van de cliënt volledig recht gedaan moest worden en een belangrijke rol kan spelen bij de hulpverlening. Het hanteren daarvan behoort tot de 'skill', het beroepsgereedschap van de maatschappelijk werker.

Door al dit soort overwegingen en constatering groeide vooral bij de werkers de behoefte tot samenwerking, met als gevolg een toenemend aantal samenwerkingsorganen. In 1978 was ongeveer de helft van de instellingen als een orgaan van samenwerking georganiseerd.

d. Het *cliëntenbestand* veranderde in de loop der jaren. Vormde vroeger de groep 'schoolverlaters' de hoofdmoot, nu is er veel meer spreiding over alle leeftijdsgroepen. Vooral het aantal jonge kinderen beneden 6 jaar onder de ingeschrevenen nam toe, evenals het aantal oudere geestelijk gehandicapten boven 40 jaar.

Een voorbeeld van een instelling:

Leeftijdverdeling van het totaal aantal ingeschreven cliënten en de in 1977 ingeschreven cliënten per 31 december 1977:

<i>Leeftijdscategorie</i>	<i>Percentage van totaal aantal ingeschreven cliënten</i>	<i>Percentage van in 1977 ingeschreven cliënten</i>
0 tot en met 6 jaar	15 $\frac{1}{3}$	32
7 tot en met 14 jaar	17 $\frac{1}{3}$	20
15 tot en met 24 jaar	27 $\frac{1}{3}$	28
25 tot en met 39 jaar	24	12
40 tot en met 49 jaar	10	5
50 tot en met 59 jaar	5	2
60 jaar en ouder:	1	1

Een *tweede* accentverschuiving betreft de graad van de handicap. Vroeger vormde onder de 'schoolverlaters' de oud-leerlingen van de scholen voor

debielen het leeuwedeel. In de zestiger jaren kwam het accent veel sterker te liggen op de dieper geestelijk gehandicapten ('imbecielen') als gevolg van de groei van het aantal voorzieningen van deze groep. In de laatste tijd vragen de lichter geestelijk gehandicapten weer meer aandacht.

Een extra probleem doet zich voor bij de sociaal pedagogische diensten in de grote steden waar de maatschappelijke werkers steeds meer te maken krijgen met gezinnen met een geestelijk gehandicapt kind uit culturele minderheids-groeperingen als buitenlandse arbeiders, Surinamers. De adat (zeden en gewoonten) van deze groepen is vaak volstrekt onbekend, wat allerlei complicaties kan veroorzaken.

e. Ook de *cliënt zelf veranderde*. Als men onder 'cliënt' grofweg verstonde 'iemand met een probleem die de hulp van het maatschappelijk werk inriep', dan kan gezegd worden dat het inzicht groeide dat die 'iemand' nooit los te denken was uit zijn omgeving, zijn gezin, zijn leef-groep. Een geestelijk gehandicapt kind beïnvloedt het gehele gezin en omgekeerd: dat kind is mee een 'produkt' van gezin en omgeving. Of anders gezien: de geestelijk gehandicapte en zijn gezin (in de ruimste zin) vormen een geheel, en het maatschappelijk werk moet daarmee terdege rekening houden. Men ging spreken van een 'cliënt-systeem' en bedoelde met deze (lelijke) term, dat niet alleen met het kind, met de geestelijk gehandicapte, gewerkt moet worden, maar met ouders, broers en zusters, met het gezin als geheel. Men ging meer spreken van een op het gezin gerichte benadering, een ontwikkeling die in de gezinsbegeleiding (hoofdstuk 9) een vervolg heeft.

f. Voorheen was de 'sociaal pedagogische zorg' vooral geconcentreerd om de scholen voor debielen en imbecielen en vervolgens had zij met de sociale werkplaats te maken. Het *huidige* maatschappelijk werk ten behoeve van geestelijk gehandicapten werkt in het kader van *veel meer voorzieningen*, als dagverblijven en tehuizen voor kinderen en volwassenen, scholen, sociale werkvoorziening.

Dit maatschappelijk werk speelt zich nu zelfs grotendeels af in het kader van *teams* van allerlei instituten, omdat verreweg de meeste geestelijk gehandicapten van jong tot oud aan de een of andere 'voorziening' deelnemen. Het aantal zwakzinnigen dat thuis verblijft en met geen enkele vorm van voorziening te maken heeft, werd kleiner.

g. Het *aantal taken* van een sociaal pedagogische dienst is toegenomen, niet alleen omdat er meer leeftijdsgroepen en meer voorzieningen bij de hulpverlening werden betrokken. Sociaal pedagogische diensten, en met name de grotere instellingen, ontwikkelden zich ook tot diensten verlenende centra, die over informatie beschikken, gegevens voor planning konden leveren en

initiatieven ontplooiën ten behoeve van ouders en andere instellingen van zwakzinnigenzorg. Een aantal sociaal pedagogische diensten begeleidt niet alleen tehuizen en dagverblijven, maar beheert ze ook. Andere taken die door sociaal pedagogische diensten worden uitgeoefend zijn bijvoorbeeld het jeugd- en volwassenenwerk, het beheer van centrale wachtlijsten, vroegtijdige onderkenning, voorlichting, vormen van gezinsbegeleiding, zoals in hoofdstuk 9 nader is aangegeven.

Tussen de diensten onderling bestaan grote verschillen in de omvang van het pakket van taken.

h. De *werkwijze* is evenmin dezelfde gebleven. De oude *social pedagogen* waren vaderlijke figuren die hard ploeterden voor hun pupillen en nog veel voor hen regelden.

Met de maatschappelijk werkers kwam het 'social casework'. Dat hield in dat niet langer *voor* de pupil, die voortaan cliënt heet, werd gewerkt, maar *met* hem.

Dat een appel werd gedaan op de zelfwerkzaamheid van die cliënt (ouders of geestelijk gehandicapte), dat hij alleen voor hulp in aanmerking kwam als hij dat zelf nodig vond.

Deze maatschappelijk werk-methodiek heeft een hele omwenteling in de 'sociaal pedagogische zorg' teweeggebracht, al ging het langzaam en niet overal van harte en niet over de hele linie.⁴

Ook wel begrijpelijk: als er ergens een groep is die zich gemakkelijk leent voor 'bevaderen' en 'bemoederen' dan wel de zwakzinnigen.

Het sjouw- en regelwerk was zeker niet meteen verdwenen, het blijft de grote verleiding in dit werk. En het wordt versterkt door de houding van veel ouders die hun kinderen ook als kinderen blijven behandelen en meer letten op bescherming en veiligheid dan op zelfstandigheid en eigen activiteit, met al de risico's die daarbij behoren.

De gevolgen van het invoeren van maatschappelijk werk-methodieken zijn onder andere geen automatisch inschrijven van alle zwakzinnigen (bijv. alle oudleerlingen van een school voor m.l.k. of z.m.l.k.) maar alleen diegenen die hulp of begeleiding nodig hebben en *daar ook om vragen*, of op zijn minst *daartoe bereid zijn*.

Ouders, gezinsleden, geestelijk gehandicapten zijn deelnemers in de hulpverlening. De consequenties hiervan: zoals openheid van rapportage, deelnemen aan hulpverleningsprocessen, weet hebben van, meedoen aan, betrokken worden bij zaken als teambesprekingen, besluitvorming etc. zijn nog steeds niet geheel overzien en worden nog niet altijd echt getrokken.

Na het individuele maatschappelijk werk kwamen *groepswork*-methodieken in de aandacht van de instellingen. Groepswork kan in tal van variaties worden toegepast. Het kan een informatief karakter hebben, het kan ook

- fouch.

Jos
Ord
Lous

vormend zijn of duidelijk problemen in groepsverband willen oplossen. Hier gaat het meestal om gespreksgroepen van ouders die in een soortgelijke situatie verkeren (bijv. ouders van jonge gehandicapte kinderen) en van elkaar kunnen leren en met elkaar wat verder komen in de verwerking. Ook wordt met groepen jongvolwassen geestelijk gehandicapten gewerkt. Hier zal het groepswerk wat meer op vorming gericht zijn.

Het individueel maatschappelijk werk is zo langzamerhand wat meer op het *hele gezin* betrokken. Specifieke methodes van deze gezinsbenadering worden ook in sociaal pedagogische diensten bestudeerd en in praktijk gebracht. Tenslotte moet een sociaal pedagogische dienst zich voortdurend bezighouden met een samenleving, die het liefst om gehandicapten heenloopt en ze niet vanzelfsprekend als medeburgers opneemt. Als getracht wordt hierin systematisch verandering te brengen, spreekt men wel van sociale actie. Hieraan komen de meeste diensten niet toe; als zij in actie komen is het meestal een reactie op in het oog lopende misstanden of een speciale gebeurtenis.

In het algemeen kan men zeggen dat er voor deze vorm van maatschappelijk werk geen specifieke methodes zijn, maar dat de bestaande werkwijzen moeten worden aangepast aan de categorie waarvoor men werkt.

i. Met het veranderen van de werkwijze hangt samen dat meer aandacht werd geschonken aan de problemen en de zorgen van de ouders en het gezin van de geestelijk gehandicapte.

Voor een 'sociaal pedagogoog' staat als 'opvoeder in het milieu' uiteraard het kind, de geestelijk gehandicapte, centraal, en zijn ouders en gezinsleden mede-opvoeders. Hij is vooral gericht op ontwikkelingsmogelijkheden.

Voor een maatschappelijk werker zijn de ouders in eerste instantie de cliënten met wie hij werkt. Hij is sterk geïnteresseerd in relaties, verhoudingen tussen mensen onderling en in zijn werk bezint hij er zich op hoe die te verbeteren.

Ouders zijn voor hem volwaardige partners in het hulpverleningsproces en hun acties voor het uitoefenen van een grotere verantwoordelijkheid en betrokkenheid zal hij dan ook 'beroepsmatig' steunen.

Karakteristieke kenmerken

Karakteristieke kenmerken van het maatschappelijk werk voor geestelijk gehandicapten.

a. De hulpverlening en de begeleiding is *vrijwillig*.

Wij kennen in Nederland geen verplichte registratie van zwakzinnigheid op grond van speciale wetgeving, en hebben daaraan ook geen behoefte.

Sociaal pedagogische diensten behoeven dan ook niet door onderzoekers benaderd te worden, die willen weten hoe het met het voorkomen van zwakzinnigheid in een bepaald gebied gesteld is.

Wat zij registreren zijn hun cliënten, dus de hulpvragende gezinnen met of van geestelijk gehandicapten. Zij doen dit op grond van een (mondelinge) overeenkomst en zij blijven cliënt zolang de overeenkomst niet door een der beide partners wordt opgezegd. Dossiers blijven bestaan zolang die hulpvraag en het werken aan die hulpvraag nodig blijft, zolang de overeenkomst blijft bestaan. Daarna, met inachtneming van een zekere termijn, behoren zij vernietigd te worden. En niet in het archief bewaard te worden, opdat ooit nog eens een sociologisch of agogisch student er een geschikt scriptie-onderwerp in kan vinden.

Vrijwilligheid hoeft niet te betekenen dat altijd afgewacht moet worden tot cliënten komen, men kan ook proberen drempels te verlagen en hen opzoeken, maar uiteindelijk blijven zij vrij om van maatschappelijk werk gebruik te maken of niet.

Voor sommige verwijzers is dat nog altijd een moeilijk te verteren zaak. Vooral wanneer het zwak sociale gezinnen betreft, waar de 'misstanden' duidelijk zichtbaar zijn. Maar ook hier geldt dat hulpverlening zonder bereidheid tot het aanvaarden van die hulpverlening tot schipbreuk lijden gedoemd is.

Voor *voorzieningen* als tehuizen en dagverblijven is een vorm van begeleiding verplicht gesteld. Voor die voorzieningen is maatschappelijk werk niet vrijblijvend, het hoort bij de organisatie.

Voor de ouders, de cliënten van die voorzieningen geldt het bovenstaande net zo goed. Wie aan een voorziening deelneemt, hoeft daardoor nog niet cliënt van het maatschappelijk werk te worden!

b. Overigens dient men er zich terdege rekenschap van te geven, dat vrijwilligheid in deze toch ook weer *erg betrekkelijk* is. Ouders met een gehandicapt kind verkeren daardoor alleen al in een positie die hen wel noodzaakt om hulp te vragen, want daar zonder staan zij machteloos. Bovendien is het aantal keuzemogelijkheden nu eenmaal gering; je bent als ouder aangewezen op de instellingen in je rayon en je stort je in allerlei moeilijkheden als je iets anders wilt.

Toch moeten sociaal pedagogische diensten voor zover dit kan met dergelijke wensen rekening houden!

c. Anders dan bijv. bij het algemeen maatschappelijk werk zijn de levensperiodes waarin het M.W.G.G. moet 'optreden' min of meer te voorspellen: zie het schema van levensloop. Er zijn 'probleemgevoelige' periodes, zoals de eerste levensjaren van het kind, de overgang naar en van school, etc.